

KUTATÁS KÖZBEN

A mezőberényi németek sajátos identitástudata a második világháború utáni években

A kétnyelvűség kutatását több tudomány is célul tűzte ki. Néprajzosok, nyelvészek munkálkodnak a jelenség tudományos igényű elemzésén. Jómagam nyelvészként foglalkozom a kétnyelvűség kutatásával, de nem hagyhatom figyelmen kívül a történeti hátteret sem.

A kétnyelvűség kialakulásának, illetve a nyelvváltás folyamatának feltárásakor fontos szerepet tölt be az identitás kérdése is. Az identitás vagy azonosságtudat alakulásának vizsgálata lényegében arra keresi a választ, hogy az egyén melyik nemzetiségi-etnikai csoporthoz tartozónak érzi, vallja magát.

Csepeli György a kilencvenes években megjelent könyvében az identitástudat fogalmának elemzésekor három fő szempontra hívja fel a figyelmet. Az önbevallás elsődlegességét hangsúlyozva nem kevésbé elhanyagolható tényező az sem (Csepeli szerint)¹, hogy az egyént környezete milyen etnikai-nemzetiségi csoporthoz tartozónak tekinti, illetve a választott csoport elismeri, csoportjába fogadja-e az adott személyt.

A magyarországi népszámlálások 1880-at követően gyakorlatilag tízévenként mérik fel, hogy az állampolgárok önbevallásuk alapján milyen anyanyelvűnek, 1941-től pedig (1970-et kivéve) milyen nemzetiségűnek tekintik magukat. Az anyanyelv fogalmát az 1880 és 1941 közötti időszakban lényegében változatlan formában határozták meg: „az a nyelv, amelyet az illető saját nyelvének vall, a legjobban és legszívesebben beszél.” Míg a nemzetiségre vonatkozóan az 1941. évi utasítás a következőket hangsúlyozza: „minden befolyástól mentes és anyanyelvére való tekintet nélkül megjelölendő az a nemzetiség, amelyhez tartozónak a megszámált egyén érzi és vallja magát.”²

A mai Magyarország területén élő némettség (német kisebbség) identitásának változását, asszimilációs folyamatának alakulását már számos tanulmányában elemezte Tilkovszky Loránt.³

A húszas években, a szerző kutatásai alapján, az akkori félmillió magyarországi némettség szellemi vezetői körül gyakorlatilag két irányzat kristályosodott ki. Gratz Gusztáv, aki a kisebbségi kérdésben közel állt a magyar kormányzathoz, nem érzékelt a hazai németiségre leselkedő asszimilációs veszélyt, jóllehet az „erőszakos” magyarosítástól óva intette magyar politikusk társait, a különböző magyar társadalmi szervezeteket.

Bleyer Jakab egyetemi tanár ugyanakkor egy, az egész országra kiterjedő népművelési egyesület létrehozását szorgalmazta, amelynek egyebek mellett fontos feladata a német nyelv, a német kultúra és identitás fenntartása, az asszimiláció megállítása. 1924-ben végül a magyar kormány engedélyezte a Magyarországi Német Népművelési Egyesület megalakítását. Az egyesület azonban megpróbálta a két irányzatot összegyűrni, mivel elnöke Gratz Gusztáv lett, az alelnöki feladatot pedig Bleyer látta el.

1 Csepeli Gy. (1992) *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.

2 Klínger A. & Kepces J. (eds) (1990) *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi, 1869–1990*. Budapest, KSH.

3 Tilkovszky L. (1978) *Ez volt a Volksbund*. Budapest, Kossuth. - - (1997) *Német nemzetiség – magyar hazafiság*. Pécs, JPTE TK Kiadó. - - (1990) Német identitás Magyarországon A XX. században. *Barátság*, No. 4.

Az egyesület vezetésének ellentétei gyakorlatilag a hazai németiség megosztottságát tükrözték. A húszas-harmincas években a magyarországi német vagy német származású értelmiség ellentétes álláspontot képviselt az asszimiláció, a német nemzeti identitás kérdésében. A teljes és gyors magyarosodás, illetve a végletekig fokozott magyarellenes indulatok, a német öntudat erősítése, a visszanémetesítés jelentették a két végpontot. A német hagyomány megőrzésével egybekötött kettős identitás vállalása pedig valahol „középuton” helyezkedett el. A nemzeti szocializmus hatalomra kerülése és németországi megerősödése után a hazai németiség választót elé került: Lehet-e valaki úgy német, hogy elutasítja a hitleri rendszert?

Magyar állampolgárként a magyar törvényeket tiszteletben tartva megőrizheti-e a német nyelvet, a német szokásokat?

A kérdésekre az egyik választ az 1938-ban megalakult Volksbund adta meg. A már említett Gratz-Bleyer által vezetett egyesületből ugyanis Bleyer Jakab halála után kizárták a Basch Ferenc köré csoportosuló, radikalizálódó fiatal értelmiségieket, akik létrehozták szervezetüket a Népinémet Bajtársak elnevezéssel. 1938-ban a német diplomácia is az utóbbi Volksdeutsche Kameradschaft mellett tette le a voksát. A most már hivatalosan is egyesületté alakuló Volksbund hatáskörét az 1940 augusztusában megkötött ún. bécsi népcsoport egyezmény (8490. M. E. számú rendelet) kibővítette. A kultúra ápolásán kívül egyebek mellett lehetőséget biztosított az egyezmény „gazdasági önszegélyezéssel” szövetkezetek alapítására is.⁴ A harmincas évek végén a középutat képviselő egykori Népművelődési Egyesület megszűnt. A magyarosodás útjára lépő németek pedig 1942–43-tól megalakították a „Hűséggel a hazához” mozgalmat, ami lényegében elfogadta a magyarsághoz történő asszimilációt.

Kutatásaim során egybek mellett arra kerestem választ, hogy a mezőberényi német közösségben a két világháború közötti években és a második világháború alatt, hogyan alakult az egyének, családok identitása, és a választást milyen tényezők befolyásolták?

Mezőberény története

Mezőberényről az első okleveles említés a 13. században történt. A török háborúk után csaknem teljesen lakatlanná vált települést 1723-ban Harruckern János népesítette be újra. Az újratelepítés során a község belterülete nagyjából azon a peremvonalon alakult ki, amelyen egykor az „első Berény” szerveződött. A telepítésszervezők ügyeltek arra, hogy ahol különböző nyelvű, vallású lakosok települnek meg egyazon községen belül, a lakóközrtek egymástól elkülönülve alakuljanak ki. Így történt ez Mezőberény esetében is: az evangélikus vallású szlovák lakosság a község északi részét szállta meg, a később érkező – szintén evangélikus vallású, de külön egyházba szerveződő – németek a község középső, a református vallású magyarság a déli részeken vert tanyát. Ekkor tehát létrejött a háromnemzetiségű település.

Iskolai oktatás Mezőberényben

A két történeti intézményben, az evangélikus egyházban és az evangélikus iskolában tartalmilag és nyelvi területen egymástól eltérő folyamatok játszódtak le. Az 1868 után lassú ütemben kiépített állami iskolahálózat és az egységesített oktatási-nevelési követelményrendszer az evangélikus elemi iskolákban radikális nyelvi és tartalmi változásokat eredményezett. Az evangélikus iskolákban korlátozott mértékben fenntartották a két nyelvű oktatást, igaz, legtöbbször csak hitanórákon, az evangélikus egyház viszont egészen 1945-ig megtartotta nyelvi dualitását. Az egyházi szertartásokat – párhuzamos formában – két nyelven tartották.

⁴ Mikó I. (1944) *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva.

Az 1868. évi XXXVIII. népoktatási törvény, az 1879. évi XVIII. tc., az 1907 évi XXVII. nem állami elemi iskolákról szóló törvénycikkek, amelyek a nemzetiségi iskolák nyelvhasználatát szabályozták és korlátozták, nagy lehetőséget adtak az egyházaknak mint iskolafenntartóknak az állami tanfelügyelet megszervezéséig a tanfelügyelet egyedüli gyakorlására. Így a nyelvhasználat terén alakuló általános helyzet valamint az egyes törvényhatóságokban alakuló konkrét viszonyok nagyban attól függtek, hogy az egyházmegyéek (németiség esetében a katolikus és evangélikus püspökség) milyen módon foglaltak állást. Nagy Péter Tibor *Nemzetiség és oktatás* című cikkében is utal arra, hogy az iskolafenntartás kötelezettje nem az állam, hanem a község volt, az a község, amelyben nem lehetett figyelmen kívül hagyni a lakosság többségének anyanyelvét.

Elemi iskolák

Legkorábban a szlovák anyanyelvű, evangélikus vallású lakosság iskolája nyílt meg 1735 körül. A németajkúak iskolája, a későbbi I. kerületi evangélikus iskola 1745-ben indult. A római katolikus, főként magyar anyanyelvű lakosság önálló, újonnan épített iskolájában 1838-ban kezdődött el a tanítás. Az elemi iskolai hálózat kiépítése folytán Mezőberény csak 1914-ben kapott állami elemi iskolát. A vallási, nemzetiségi elkülönültséget az állami iskola megjelenése valamelyest csökkentette, de megszüntetni nem tudta. A felekezeti iskolákban anyanyelvi oktatás folyt megalakulásuktól a két világháború közti időkhöz. Mivel a magyar nyelv tökéletes bírása létszükségletté vált, a felekezeti iskolák fokozatosan áttértek a magyar tanítási nyelvre. A hit-tan oktatása egyébként egészen a felszabadulásig kizárólag anyanyelven történt.

Polgári iskola

Mezőberény kultúrájának emelése érdekében szükségesnek látták egy polgári iskola megnyitását. A tanítás 1895. szeptember 9-én indult meg. A saját erőből létrehozott iskola fenntartása nem kis gondot jelentett. Létkérdés volt az államosítás, mert a legalapvetőbb tárgyi felszerelés is csak nagyon hiányosan állt rendelkezésre. (Az államosítás 1904-ben következett be.)

Az elmúlt években már közkinccsé vált néhány szociológiai elemzés a hazai kisebbségek identitásáról. Garami Erika és Szántó János a magyarországi szlovákok körében végeztek vizsgálatokat. Az identitástudat összetevői közül elsősorban az egyháznak, a hitéletnek tulajdonítanak fontos szerepet. A szerzők megállapítása szerint „a vallásosság és a felekezeti hovatartozás közötti szoros kapcsolatot kiszűrve azt tapasztaltuk, hogy a felekezeti hovatartozás játssza az erősebb szerepet a nemzetiségi identitás alakulásában (legalábbis az evangélikus szlovákok körében). A szociológiai vizsgálatok szerint a honi szlovákok többsége kettős kötődésű vagy a magyarsághoz tartozónak érzi magát.”⁵

Hasonló jelenséget, sőt inkább a magyarosodás visszafordíthatatlan folyamatát tapasztalta a kilencvenes évek elején Molnár Éva is a mezőberényi német és szlovák gyökerű családokkal folytatott mélyinterjúiban. Molnár Éva 1991 nyarán végzett kérdőíves felmérést mezőberényi német és szlovák többgenerációs családoknál. A vizsgálatban részt vevők önbevallása azt tükrözi, hogy nemzetiségi szempontból a mezőberényi családok ma már szinte nem mutatnak tradicionális szlovák, német vonást.

A családok félévszázaddal ezelőtti identitásának vizsgálata számos megoldandó kérdést vetett fel. A mélyinterjú segítségével sikerül-e a kérdéskört feltárni? Hogyan történjen a mintaválasztás? Az elszenvedett traumák miatt őszintén megnyílnak-e az emberek? A népszámlálási

⁵ Garami E. & Szántó J. (1992) Magyarországi szlovákok identitása. *Regió*, No. 2.

számsorok a huszadik század első felében a mezőberényi nemzetiségi lakosság magyarosodási folyamatát támasztják alá.⁶

1. TÁBLA

Mezőberény evangélikus vallású illetve német és szlovák (tót) anyanyelvű népességének lélekszáma, 1910–1941

	1910	1920	1930	1941
Népesség	13 274	13 477	14 410	14 578
A népességből evangélikus vallású	8 777	8 768	9 144	9 071
A népességből német anyanyelvű	2 977	2 935	2 197	1 691
A népességből szlovák anyanyelvű	4 919	3 919	3 809	3 162

A berényi evangélikusok csaknem egésze szlovák vagy német gyökerű, illetve a német és szlovák ajkú, gyökerű berényi polgárok a század első felében és napjainkban is lutheránus vallásúak. (Feltehető, hogy a német ajkúak között néhány zsidó vallásút és egy-két római katolikust is találunk, hasonlóképpen a szlovákok számát is gyarapíthatta néhány katolikus.)

A németeknél 1920-tól folyamatos a csökkenés, míg a szlovákoknál az első és a második világháború körüli időszakban tapasztalható nagyobb visszaesés. A sokszor idézett és a magyarországi németek számára oly tragikus 1941. évi népszámlálás Mezőberényben 844 német nemzetiségű, 1691 német anyanyelvű és 2660 németül beszélő polgárt talált.

Az összeírás számsorainak segítségével megkíséreljük a második világháború alatti berényi német evangélikus gyülekezet tagjainak anyanyelvi, nemzetiségi összetételét felvázolni. (A Mezőberény területén és a szomszédos községek külterületén élő berényi evangélikus német (német gyökerű) személyek lélekszáma mintegy 3600,⁷ akiknek azonban csak fele tartotta magát német anyanyelvűnek, negyede pedig német nemzetiségűnek. Figyelemre méltó, hogy a gyülekezet tagjainak több mint negyede már nem jelezte német nyelvtudását. A német nyelv térvesztéséhez minden bizonnyal hozzájárul az egyre nagyobb számú vegyes házasság is. Az 1920 és 1945 között született és az egyházközségnél megkeresztelt gyermekek majdnem fele vegyes házasságból származik.⁸ A berényi német közösség közel fele olyan magyar nemzetiségű, aki német ajkú vagy német nyelvtudással rendelkező magyar anyanyelvű.

2. TÁBLA

Mezőberény I. kerület (német) evangélikus gyülekezetéhez tartozók nemzetiségi, anyanyelvi és nyelvismereti megoszlása a második világháború alatt

Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret	Lélekszám	%
Német nemzetiség, német anyanyelv	900	25,0
Magyar nemzetiség, magyar anyanyelv	900	25,0
Magyar anyanyelv, magyar nemzetiség, német nyelvtudással	800	22,2
Magyar anyanyelv, magyar nemzetiség, német nyelvtudás nélkül	1 000	27,8

⁶ *Magyar Statisztikai Közlemények*, Vol. 42.; Vol. 83. ill. 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, Történeti Statisztikai Kötetek, 1976.

⁷ U.o.

⁸ Zielbauer Gy. (1989) A Békés megyei németiség XX. századi történetének és asszimilációjának néhány kérdése. *Békési Élet*, No. 1.

A mélyinterjúk egyik célja, hogy ez a vállalt „magartudat” tükröződik-e a visszaemlékezésekben. A mintaválasztás során szempontként merült fel, hogy a megkérdezettek reprezentálják-e a berényi német gyökerű népesség foglalkozási összetételét, társadalmi státusát és iskolai végzettségét is. Az értékelést bonyolítja, hogy a megkérdezettek majdnem fele 16–18 éves volt, vagyis a népszámlálási ívek kitöltésében csak csekélyebb számban vettek részt. A mezőberényi német (német gyökerű) polgárok társadalmi szerkezetére nincsenek adataink, ezért az akkori községe vonatkozó adatokat vesszük alapul. A berényiek több mint kétharmadának a második világháború alatt a mezőgazdaság jelentette a megélhetését. A település akkori urbanizálódását jelzi, hogy a foglalkoztatottak negyedét már nem az őstermelés tartotta el. Adatközlőim szerint a berényi németek foglalkozási összetétele nem tért el jelentősen a községi polgártól általában, többségük földműves volt. A parasztságon belül azonban a német családok jelentős része a közép- és módosabb paraszti réteghez (10–50 kat. hold) tartozott.

3. TÁBLA

Mezőberény keresőinek ágazati megoszlása, 1941

Ágazat	Az ágazatban dolgozó	
	fő	%
Mezőgazdaság	4 600	68,2
Ipar, építőipar, bányászat	929	13,8
Közlekedés, kereskedelem, szolgáltatás	659	9,8
Közforgalom	275	4,0
Egyéb és nyugdíjas	280	4,2
Összesen	6 743	100,0

Forrás: *Az 1941. évi népszámlálás*. Budapest, KSH, 1947.

4. TÁBLA

Az önálló mezőgazdasági keresők megoszlása birtoknagyság szerint Mezőberényben, 1941

Birtoknagyság (kataszteri hold)	Gazdálkodó birtokos és bérlő	
	fő	%
0-1	173	8,6
1-3	376	18,8
3-5	293	14,6
5-10	417	20,8
10-20	390	19,5
20-50	292	14,6
50+	48	2,4
Egyéb, ismeretlen	14	0,7
Összesen	2 003	100,0

Forrás: *Az 1941. évi népszámlálás*. Budapest, KSH, 1947.

A megkérdezettek többsége szerint – jóllehet a németek rendszeretöbbség és pontosabbak voltak a községeknél – ismételt más nemzetiségeknél – iskolázottságuk többnyire hasonló volt. A társadalmi tagozódás mellett figyelembe vettem a németek településen belüli elhelyezkedését, ami szintén hatással volt a nyelvhasználatra és bizonyos fokig az identitás alakulására is.

Mezőberény is jellegzetes alföldi tanyás település, kis mezőváros volt. 25 ezer kat. holdat meghaladó területén a harmincas-nyolcvanas években mintegy 14,5 ezren éltek, akiknek negyede (3500–3600 fő) volt tanyai lakos. A szomszédos községekben (Békés, Köröstarcsa, Gyoma, Körösladány) is kb. 120–150 berényi gyökerű család élt, akiknek többsége nem vesztette el kapcsolatát a korábbi közösséggel. (Pl. az egyházi adót a berényi gyülekezet számára fizették.) A berényi németek többsége, 450–500 család a belterület középső részén az ún. Németrészen élt. Az első világháború után osztott új telkeken az akkori község keleti részén kialakított új utcákban kb. 100–120 német (német gyökerű) család épített új otthonot. Itt azonban már többnyire magyarokkal és szlovákokkal vegyesen. A belterülethez szorosan kötődő külterületi részeken (Hatház, Ókert) is mintegy 40–50 német családnak volt az otthona. A tanyákon többnyire vegyesen, a magyarok és szlovákok szomszédságában éltek.

A mintában a megkérdezettek kiválasztásánál igyekeztem tehát mind a foglalkozási, mind az iskolázottsági mind pedig a korábbi (két világháború közötti) lakóhelyet figyelembe venni. A negyvenes évek elején a berényiek többsége 6 elemiit végzett, a fiatalabb korosztályokban azonban emelkedett a polgári iskolát látogatottak száma.

5. TÁBLA

A 6 éves és idősebb népesség iskolai végzettsége Mezőberényben, 1941

Iskolai végzettség	Lélekszám	%
Nem ír, nem olvas	822	6,2
Egyéb írni, olvasni tudó	1 450	10,9
Általános (elemi) iskola 4-5. osztály	3 189	24,1
Általános (elemi) iskola 6-7. osztály	6 748	51,0
Általános, polgári iskola 8. osztály	783	5,9
Középiskola 2-3. osztály	48	0,4
Középiskola 4. osztály	148	1,1
Egyetem, főiskola	53	0,4
Összesen	13 241	100,0

Forrás: *Az 1941. évi népszámlálás*. Budapest, KSH, 1947.

Adatközlőim 1912 és 1936 között születtek, közülük nem kevesen első generációs polgáristák, a szüleik ugyanis általában csak az 5–6 elemiig jutottak el. Más vegyes lakosságú községekhez hasonlóan az iskola és a templom Mezőberényben is egyre nagyobb hatásfokkal lett a magyarosítás eszközévé. A válaszokból kiderül, hogy a németiség beletörődött ebbe a helyzetbe. Még hasznosnak is tartotta, hogy az iskolában növekvő lehetőség van a magyar nyelv jó elsajátítására. Interjúalanyaim visszaemlékezéseik során egybhangzóan jelentették ki, hogy az evangélikus iskolában végzettek tanulmányaikat két nyelven folytatták.

- I–II. osztályban az írást, olvasást, a tízparancsolatot, a hittant és az egyháztörténetet végig németül tanulták;
- felsőbb osztályokban már többen tanultak magyarul is írni-olvasni;
- a VI. osztályban a tanító megengedte a kétnyelvűséget – nyilatkozták az egyházi iskolát látogatott adatközlők.

Az egyházi énekek oktatása kizárólag német nyelven folyt. Mivel a tanulók nagyon kedvelték az egyházi énekeket, ezért ez a német nyelv megtartásának fontos eszközévé vált. Még a hatvanas-hetvenes években is, amikor már a családon belül egyáltalán nem használták a német nyelvet, felcsendült egy-egy német egyházi ének.

Az állami iskolát látogatók viszont automatikusan elmagyarosodtak, ők nem ismerték az egyházi énekeket, sem az egyházi élethez kapcsolódó német kifejezéseket. A 30-as évektől idézi az egyik adatközlő Bárdi tiszteletes szavait: „Ez az állami iskola átka, a fiatalok nem tudnak németül.” A válaszadók többsége németül készült a konfirmációra. Néhányan visszaemlékeznek kétnyelvű felkészítésre és vizsgára is.

A harmincas évek közepén a fiatalok többsége, továbbá a tisztviselők és a háziasszonyok a reggeli magyar nyelvű istentiszteletet látogatták. Az idősebb családtagok (nagyszülők) jártak német nyelvűre, esetleg magukkal vitték néhány 10 év körüli gyereket is. A harmincas évekig igényelték a családok jobbára német nyelvű egyházi szertartást, de a prédikáció és a búcsúztató itt is magyarul történt. Ha a tanuló az egyházi iskolából átkerült az államiba, attól kezdve magyar nyelvű istentiszteleteken vett részt.

A Volksbund megjelenése után a negyvenes évek elején (az egyesülettel szimpatizálók) többnyire német nyelvű szertartást kértek, de a prédikáció vagy a házasságkötési fogadalom ilyenkor magyarul történt. Az Ó- és Újszövetségi idézetek, énekek németül hangzottak el.

A családi összejövetelekre, gyermekkorra való visszaemlékezéseikben felidéztek a következőket:

- „– Nagymamám német tájnyelven tanított imádkozni,
- Édesapám szándékosan megkövetelte a német beszédet, mondván, hogy az első világháborúban megtapasztalta a nyelv hasznosságát. Azt vallotta, hogy magyarul megtanulunk az iskolában.
- Édesanyám az első világháború előtti években a korabeli fiatalokkal a Rízula kocsmába járt táncolni hagyományos német fűvőszénre, itt német dalokat is énekeltek.”

Majd minden családi könyvtárban megtalálható a német nyelvű Biblia, énekes könyv, imakönyv. Ezzel szemben a gazdasági feljegyzéseket elvértve vezették német nyelven és magyar újságokat, folyóiratokat olvastak.

A hatvanas-hetvenes években Németországban élő rokonaikkal hazalátogatáskor két nyelven folyt a társalgás, csak a magyarul nem tudó második generáció tagjaival beszéltek németül. Ez a kettőség a temetkezési és a lakodalmi szokásokban is megnyilvánult. Pl. a családi sírfeliratok a húszas évektől már többnyire magyar nyelvűek voltak. A lakodalmi étkezésben a harmincas években már a magyar jelleg erősödött (csigaleves, birka- vagy marhapörkölt). Azonban a sertés feldolgozásánál ragaszkodtak a hagyományos savanyúumártáshoz (Sauerpric).

1945 után már családi körben sem használták a német nyelvet, úgy tettek, mintha elfelejtették volna. Érdeemes felidézni a mezőberényi német származású értelmiség két reprezentánsának megnyilatkozását is.

Bonyhai-Eiler Mihály Mezőberény monográfiájának előszavában a következőket írja: „Ha pedig egynémelyik olvasónak feltűnik, hogy az egyes lapok alján még a régi, míg a címlapon meg az új nevem szerepel, akkor tulajdonítsa ezt időközben bekövetkezett névmagyarosításomnak. Magyar nevet azért vettem fel, mert ezáltal külsőségben is kifejezésre akartam juttatni magyar hazafias érzéseimet. Érdeke a magyar nemzetnek is, hogy ezentúl csonka hazánkban minden magyarul megjelenő könyv írója magyar nevet viseljen, példaadásképpen az amúgy is magyarul érző, de idegen hangzású nevet viselő állampolgároknak.

Hazafias érzésünknek illetéknéppen való kifejezésére juttatásával is nagyra hivatott nemzetünk ügyét vesszük előbbre.”⁹

⁹ Bonyhai-Eiler M. (1933) *Mezőberény*. Mezőberény, Balta Nyomda.

Szeider Imre jó módú paraszti család leszármazottja a Hűségmozgalom szervezőjeként a II. világháború alatti években magyar–német szakos egyetemi hallgatóként vetette papírra az alábbi sorokat.

Szomszédai testvérként fogadták,
 Velük dalol magyar éneket,
 Együtt aratta az aranykalászt,
 Együtt szegték meg a fehér kenyeret.
 Verejtékével százszor megöntözte,
 Magához láncolta kedves lakát,
 Testvéreivel kéz a kézben védte
 Szerette, imádta a magyar hazát.
 Most három évszázad távlatából,
 Jelenj meg lelkemben ősapám,
 Gyere el újra erre a földre,
 Beszéljessünk el a világ során,
 Elmondom Neked halott ősapám
 Azt akarják itt egyes emberek,
 Énekeljünk a magyar ugaron,
 Magyar ég alatt német éneket,
 Tagadjuk le, hogy testvérként fogadtak,
 Hogy itt mindenki híven szeretett,
 Azért, hogy nekünk kenyeret adtak
 Dobjunk vissza követ kenyér helyett.

A vers jól tükrözi azt a kertősséget, amelyben a magyarországi németiség őrlődött.

Interjúalanyaim egy részénél bizonytalanság volt tapasztalható arra a kérdésre adott válaszaikban: „Mi volt az oka a családban a névmagyarosításnak?”

Azonnali reakció volt több esetben az új munkahelyre kerülés, mint haszontényező megjelenése, majd kicsit később merték vállalni a „félelem a kitelepítéstől” kényszertényező megjelenését.

„A német családnevektől mindenki igyekezett megszabadulni. Nehogy megismétlődjön a következő generációkban is e miatt a meghurcoltatás.”

„Nem a németiség miatt magyarosítottunk, hanem amikor a zsidókat kezdték összeszedni.”

A névváltoztatási mozgalom 1945 márciusa és júliusa között volt a legintenzívebb, a kérések zöme ebben a periódusban érkezett a Belügyminisztériumba, amikor egyfelől a szovjet belügyi szervek tízezrével deportáltak német nevűeket – svábokat, magyarokat, zsidókat – ún. jóvátételi munkára a Szovjetunióba, másfelől ebben a félesztendőben vált magyar belpolitikai problémává a svábkérdés.

Összegzés

A mélyinterjúk is alátámasztják az 1941. évi népszámlálási összeírás eredményeit az identitásra vonatkozóan. A szigetszerűen elhelyezkedő berényi németközösség többsége már a második világháború alatti években is csaknem teljesen azonosult a magyarsággal, érzéseiben, gondolkodásmódjában magyarrá vált.

Két „családtípus” körvonalai rajzolódnak ki. Mindkettő vállalja származását, német gyökereit, a mindennapi életben az ősöktől örökölt tradíciókat.

Az egyik csoport esetében azonban már a német nyelvhez sem kötődtek igazán a negyvenes évek elején, a családi nyelvhasználatban is csaknem teljes magyarosodás volt jellemző. Egy-egy névnapi köszöntő, karácsonyi vers, a nagy- vagy dédszülőkkel váltott néhány szó jelentették a „német nyelvet”.

A megkérdezett személyek másik részénél a német nyelv használata még élő, eleven volt, az ősöktől átvett hagyományok még intenzívebben éltek mint az előző csoportnál. Minden bizonnyal (bár ez az interjúkból alig derül ki) kettős magyar-német kötődésűek voltak. Hazájuknak Magyarországot tekintették, a magyarság történelmét sajátjuknak érezték, lélekben azonban valamelyest a németiséghez is kötődtek.

Végül közvetve kirajzolódik a beszélgetések eredményeként egy harmadik családtípus is. Az adatközlők szerint akadtak olyan berényi családok, közelebbi-távolabbi rokonok, szomszédok, akiket „megzavart” a nagynémet propaganda. Németiségük vállalásának erőteljesebb hangot adtak, bár magyarelles megnyilvánulásuk alig fordult elő.

Feltehető, hogy interjúalanyaim között azért nem találtam ilyen családokat, mert részben az elszünetelt megpróbáltatások miatt ezekről a kérdésekről ilyen módon nem nyilatkoztak meg, másrészt pedig (és feltehetően ez a jellemző) ezek a családok menekültek el, vagy kerültek kitelepítésre, és ma Németországban élnek.

Káddár Judit

Iskolázottsági egyenlőtlenségek Székelyföldön

Tanulmányom, amint azt a cím is sugallja, Székelyföld iskolázottsági egyenlőtlenségeiről szól. Kérdéses és sokat vitatott probléma, hogy miként lehetséges Székelyföldet mint kulturális entitást meghatározni, mint területi egységet, vagy mint régiót? Jelen tanulmányban nem célom a fogalom definíciója körül kialakult vitákat bemutatni és egymással szembeállítani az eltérő nézőpontokat.

Az általam használt kifejezés három megye, Hargita, Kovászna és Maros megyék adminisztratív tartományát jelenti. Tanulmányomban a székelyföldi iskolázottsági egyenlőtlenségek nemi és területi megoszlását vizsgálom az 1992-es népszámlálás alapján, összehasonlítva az országos számadatokkal.

Felsőfokú végzettek

A felsőfokú végzettségű népességet illetően megállapítható, hogy területi szempontból a Székelyföld egységes képet mutat, abban az értelemben, hogy mindhárom székelyföldi megyében a felsőfokú végzettek aránya jóval az országos átlag alatt marad. A legalacsonyabb a felsőfokú végzettek aránya Hargita megyében. A nemek közötti iskolázottságbeli eltérés is szemléletes, országos viszonylatban 2%-kal kevesebb a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők aránya a férfiakhoz képest. Ebből a szempontból Székelyföld női lakossága valamivel jobb képet mutat mint az országos arányszám, mert körülbelül 1,5%-kal kevesebb a felsőfokú képzettséggel rendelkező nők aránya a férfiakhoz képest. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők terület típusok szerinti megoszlása köztudottan egyenlőtlen, a városokban lényegesen nagyobb számban vannak felsőfokú végzettségűek, úgy a Székelyföldi városok esetében, mint az országban. A három megye közül Hargita megyében a legmagasabb a falvakban élő felsőfokú végzettek aránya, mely arány az országos átlag felett van. Ugyanakkor megállapítható, hogy úgy a falvakban, mint a városokban több a felsőfokú végzettséggel rendelkező férfi, mint a nő.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség nagy többsége városban él. Székelyföldön az országos átlagnál lényegesen kevesebb a felsőfokú végzettek száma. Ha tekintetbe vesszük a három megye nemzetiségi megoszlását is (lásd 1. ábra), akkor elmondhatjuk, hogy a felsőfokú végzettségűek alacsony száma és a nemzetiség között összefüggés lehet, amit azonban a rendelkezésre álló népszámlálási adatokkal nem lehet egyértelműen bizonyítani.